

UOT 159.9

S.H.Əlizadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

sabina.az@gmail.com

TƏLƏBƏLƏRİN SOSIAL İNTELLEKTİNİN KOQNİTİV XARAKTERİ VƏ ONUN MOTİVASİYA İLƏ ƏLAQƏSİ

DOI: 10.30546/170899876.72.2.2024.026

Açar sözlər: *sosial intellekt, koqnitiv xarakter, motivasiya, təfəkkür, diskussiya, qiymətləndirmə, özünümüdafiə mexanizmləri*

Tələbələrdə sosial intellektin koqnitiv xarakteri və onun motivasiya ilə əlaqəsindən bəhs edən məqalədə problemlə bağlı aparılmış ilkin araşdırmaların nəticələri açıqlanır. Qeyd olunur ki, tələbələrdə sosial intellektin koqnitiv xarakteri onun emosional və davranış tərəflərini əmələ gətirən bir sıra meyarlarla üst-üstə düşür, bəziləri ilə sıx bağlıdır. Ona görə də sosial intellektin həm emosional, həm də davranış komponentinə xas olan bir çox qabiliyyət və bacarıqlar tələbələrin sosial intellektinin koqnitiv xarakterində öz əksini tapır. Bura digər insanlarla ünsiyyət qurmaq bacarığı, sosial qaydaları gözləmək, sosial uyğunlaşma qabiliyyəti və s. daxildir. Bundan başqa, emosional həssaslıq, emosional ifadəlilik, sosial ifadəlilik və sosial nəzarət kimi imkan və bacarıqlar da sosial intellektin koqnitiv xarakterində qeydə alınır. Həmçinin, məqalədə tələbələrin sosial intellektindəki koqnitiv komponentin motivləşməsinə mədəni təsirlərin olması da vurğulanır. Belə ki, məhz həmin təsirlər nəticəsində tələbələrdə yaradıcı şəkildə fəaliyyət göstərərək özünün koqnitiv və ümumilikdə sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmə motivləşməsi baş verir. Halbuki, neqativ mədəni təsirlərlə üzləşən tələbələrdə biz bu sahədə yüksək göstəricilərlə daha az qarşılaşırıq. Pozitiv mədəni təsirlər isə, əksinə, tələbələri sosial təcrübəsini, praktik fəaliyyətini, ünsiyyət və münasibətlərə çatmanı reallaşdırmağa daha çox sövq edir. Digər tərəfdən, bu halda tələbələr özlərinin daxili resurslarını kəşf edərək koqnitiv qabiliyyətləri sayəsində uğur əldə etməyə stimullaşırırlar.

C.X.Ализаде

КОГНИТИВНЫЙ ХАРАКТЕР СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТОВ И ЕГО СВЯЗЬ С МОТИВАЦИЕЙ

Ключевые слова: *социальный интеллект, когнитивный характер, мотивация, мышление, обсуждение, оценка, механизмы самозащиты*

В статье, рассказывающей о когнитивной природе социального интеллекта студентов и его связи с мотивацией, раскрыты результаты предварительного исследования проблемы. Отмечается, что когнитивный характер социального интеллекта у студентов совпадает с рядом критериев,

формирующих его эмоциональный и поведенческий аспекты, и тесно связан с некоторыми из них. Поэтому многие способности и умения, присущие как эмоциональному, так и поведенческому компонентам социального интеллекта, находят отражение в когнитивной природе социального интеллекта учащихся. Сюда входит способность общаться с другими людьми, ожидать социальных правил и способность адаптироваться к обществу и т. д. Кроме того, в когнитивной природе социального интеллекта зафиксированы такие способности и навыки, как эмоциональная чувствительность, эмоциональная выразительность, социальная выразительность и социальный контроль. В статье также подчеркивается наличие культурных влияний на мотивацию когнитивного компонента социального интеллекта студентов. Таким образом, в результате этих эффектов у студентов появляется мотивация развивать свои когнитивные и социальные навыки в целом, действуя творчески. Однако у студентов, столкнувшихся с негативным культурным влиянием, мы встречаем менее высокие показатели в этой области. Позитивные культурные влияния, напротив, побуждают студентов к реализации своего социального опыта, практической деятельности, общения и взаимоотношений. С другой стороны, в этом случае студенты раскрывают свои внутренние ресурсы и стимулируются к достижению успеха благодаря своим познавательным способностям.

S.H. Alizade

COGNITIVE CHARACTER OF STUDENTS' SOCIAL INTELLIGENCE AND ITS RELATIONSHIP WITH MOTIVATION

Keywords: *social intelligence, cognitive character, motivation, thinking, discussion, evaluation, self-defense mechanisms*

In this article, which talks about the cognitive nature of social intelligence in students and its relationship with motivation, the results of the preliminary research on the problem are disclosed. It is noted that the cognitive character of social intelligence in students coincides with a number of criteria that form its emotional and behavioral aspects, and is closely related to some of them. Therefore, many abilities and skills inherent in both emotional and behavioral components of social intelligence are reflected in the cognitive nature of students' social intelligence. This includes the ability to build relationships with other people, to expect social rules, the ability to adapt socially, etc. includes. In addition, abilities and skills such as emotional sensitivity, emotional expressiveness, social expressiveness and social control are also recorded in the cognitive nature of social intelligence. Also, the article emphasizes the presence of cultural influences on the motivation of the cognitive component in students' social intelligence. So, as a result of those effects, students are motivated to develop their cognitive and social skills in general by acting creatively. However, in students who face negative cultural influences, we encounter less high indicators in this area. Positive cultural influences, on the contrary, encourage students to realize their social experience, practical activities, communication and relationships. On the other hand, in

this case, students discover their inner resources and are stimulated to achieve success thanks to their cognitive abilities.

Tələbələrin sosial intellektinin koqnitiv xarakterdə olması onların təlim fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən əsas şərtlərdən biridir. Gənclik dövrünü yaşayan tələbələrin təlim fəaliyyətində nümayiş etdirdikləri intellekt imkanları yeniyetmələrdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Bu fərq məhz tələbələrin koqnitiv sahədə assosiativ əlaqələrin genişlənməsi və dərinləşməsi, koqnitiv fəaliyyətin təkmilləşməsi, nəhayət, onların sosial intellektinin koqnitiv xarakter alması sayəsində mümkün olur. Beləliklə, tələbələrdə ali təhsilin tələblərinə uyğun olaraq artıq indiyə qədər özünün əsas intellektual imkanları ilə bağlı olanlara istinad etmədən – yeni daxili resursların axtarışına və onların aşkar edilməsinə keçid baş verir. Bu keçid peşə təhsilində çoxsaylı tapşırıqların, problemli situasiyaların həlli prosesində gedir. Həmin proses nə qədər dəqiq, incə, orijinaldırsa, yekunda o qədər yeni koqnitiv bacarıqlar yaranır və yeni intellektual imkanlar əldə edilir. Məsələn:

a) sistemli təşkil olunan yaradıcı koqnitiv fəaliyyət tələbələrin düşünmə, mühakimə yürütmə bacarığını inkişaf etdirir;

b) peşə bacarıqlarına və səriştələrinə yiyələnmədə intensiv inkişaf baş verir;

c) yaradıcı fəaliyyət üçün sosial əlaqələr genişlənir;

d) tələbələrin təlim məqsədləri, qarşıya qoyduqları konkret vəzifələrin həlli ilə yanaşı, eyni zamanda bütövlükdə peşə üzrə özünüdərkətməsinə, öz şəxsiyyətində peşəyə xas olan sosial keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsinə və s. yönəlir.

Bütün bunlar, şübhəsiz ki, tələbələrin sosial intellektinin bütün komponentlərinin (koqnitiv, emosional, davranış və s.) inkişafını tələb edir. Qeyd edilənlər, əlbəttə ki, mürəkkəb olduğu qədər də vacibdir və tələbələrdə sosial intellektin koqnitiv xarakterinin mahiyyətinin açıqlanmasını tələb edir.

Tələbələrin sosial intellektinin koqnitiv xarakteri nə dünyanın coğrafi əraziləri, nə də fərdin psixoloji yaşının mərhələləri ilə məhdudlaşır. Doğrudur, yeniyetməlik yaşında yaradıcılıq imkanları geniş olur. Gənclik dövründə isə yaradıcılıq potensialının artması daha dinamik baş verir. Onlarda simvollaşdırma, modelləşdirmə və s. texniki qabiliyyətlərin yetərinə təkmilləşməsi baş verir. Tələbələrin fəaliyyətində üzləşdikləri psixoloji və sosial problemlərin həllinə daha cəsarətlə yanaşmaları aydın müşahidə edilir. Çox zaman bunu müstəqil şəkildə həll edirlər. Eyni zamanda onlar fəaliyyətlərini yaradıcılığa yönələrək yeni ideyalar axtarışında olurlar. Ancaq bu istiqamətdə bütün tələbələrdə bacarıq və qabiliyyətlər eyni səviyyədə olmur. Xüsusən, sosial intellektin quruluşundakı koqnitiv komponentin formalaşması üçün tələbədə özünün malik olduğu resurslara əminlik olmalıdır. Bu əminlik

onlar üçün yaradılmış əlverişli mədəni mühitdə üzləşdikləri vəziyyətlərdə uğurlu nəticələrə aparır.

Sosial intellektin koqnitiv xarakteri ilk növbədə onun motivasiyalı olması və təfəkkür əməliyyatlarının keyfiyyətinə əsaslanmasıdır. Ona görə də mənbələrdə sosial intellektin inkişafında təfəkkürün rolu xüsusi olaraq qeyd edilir. Bunu nəzərə alaraq, tələbələrin sosial intellektində təfəkkürün koqnitiv xarakterinin öyrənilməsində motivasiya və təfəkkür məsələlərini diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır. Bununla bağlı olaraq V.A.Vayner bütövlükdə hər bir sahə üçün motivasiya nəzəriyyəsinin əhəmiyyətini qeyd edir [10]. A.Nikols, S.Rezerç, V.Qabriel sosial innovasiyada yaranan yeni sərhədlər daxilində insan münasibətlərinə və fəaliyyətə yeni baxışın müəyyən edilməsinin vacibliyini irəli sürürlər [9]. S.Hamper müasir mədəni mühitin yaratdığı sosial narahatlıqların sosial intellektə təsirini müəyyənləşdirir [6]. L.Ş.Əmrəhli bütövlükdə əqli proseslərə və dərk etmə fəaliyyətinə koqnitiv aspektdən yanaşmanın vacibliyini önə çəkir [4]. Ə.S.Bayramov şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil edərək, bu prosesdə təfəkkürün rolunu qabardır [1]. Ə.Ə.Əlizadə idrak proseslərinin bütün komponentlərinin hiss və emosiyalarla əlaqəsini əsaslandırır [2]. O, eyni zamanda H.Ə.Əlizadə ilə birgə çap etdirdikləri monoqrafiyada “yeni təfəkkür” məsələlərini aydınlaşdırır [3]. A.P.Lobanov və N.P.Radçikova sosial intellektin qərar qəbulundakı rolunu önə çıxarırlar [5]. O.Y.Sudneva, K.R.Şərəfova, V.Q. Soy, O.R.Qaraqulova humanitar və qeyri-humanitar sahələrdə təhsil alan tələbələrin sosial intellektinin xüsusiyyətlərini aydınlaşdırırlar [7]. D.Silvera və T.Dal [11] və Y.E.Vodyaxa [5] sosial intellektin ölçülməsi yollarını təklif edirlər.

A.P.Lobanov və N.P.Radçikova belə bir qənaətə gəliblər ki, “sosial intellekt – *kommunikativ qabiliyyətlərin koqnitiv aspekti*”nə əsaslanır [5, s.160]. Onlar “Ekspressiya qrupları” subtesti ilə apardıqları təhlillərdə müəyyən ediblər ki, sınılanların emosional vəziyyəti və motor ekspressiyasının emosional vəziyyətini dərk etmələri problemlərin həllinə intellektual yanaşma ilə pis korrelyasiya olunur.

Beləliklə, sosial intellektə əsas (ümumi) intellektin həyat fəaliyyətində kommunikativ mühitə uyğunlaşması kimi baxılması getdikcə aktuallaşır. Deməli, onun məzmununun formalaşması əhəmiyyətli dərəcədə mədəni mühitdən asılıdır. Kommunikativ komponent özünün mənşəyi baxımından ümumi intellektlə bağlı olmaqla sosial intellekti fəaliyyət üçün mövcud şəraiti düzgün qiymətləndirməklə, emosional vəziyyəti nizamlamaqla, sosial təsirləri qavrayaraq dərk etməklə zənginləşdirir. Bütün bunlar isə sosial intellektin koqnitiv komponentinə aid olanlarla motivləşmədə ümumiləşir.

O.Y.Sudneva, K.R.Şərəfiyeva, V.Q.Soy və O.R.Qaraqulova humanitar və qeyri-humanitar ixtisaslar üzrə təhsil alan tələbələrdə sosial intellekt komponentlərindəki fərqləri araşdıraraq bu nəticəyə gəliblər ki, sosial

intellektin koqnitiv komponentinə sosial biliklər aid edilməlidir: “İnsanlar və sosial qaydalar haqqında biliklər; başqa insanları anlamaq və qavramaq; adları və sifəti yadda saxlamaq – sosial yaddaş; sosial intuisiyaya sahib olmaq – hissləri qiymətləndirmək; əhval-ruhiyyəni müəyyən etmək; başqa insanların hərəkətlərini başa düşmək; müşahidə edilən sosial yönümlü hərəkətləri adekvat qəbul etmək; sosial proqnozlaşdırma aparmaq: öz hərəkətlərinin planını formalaşdırmaq, özünün refleksiv inkişafını izləmək və istifadə edilən alternativ imkanları qiymətləndirmək” [7, s.161-166].

Tələbələrin koqnitiv komponentində motivləşmənin xüsusi rolunu nəzərə alaraq, bu sahədəki vəziyyəti öyrənmək üçün Bakı Dövlət Universiteti və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin I kursunda təhsil alan 188 tələbə ilə ilkin diaqnostika apardıq. Diaqnostikanı keçirilməsində tələbələrdə “Öyrənmə motivasiyasının tədqiq”i metodikasından (A.A.Rean, V.A.Yakunin, N.T.Badmaeva tərəfindən uyğunlaşdırılıb) istifadə etdik. Aydın məsələdir ki, öyrənmə motivasiyası tələbələrin koqnitiv fəaliyyətinə, o da öz növbəsində sosial intellektin inkişafına və akademik uğurların əldə edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Cədvəl 1.

Tələbələrdə “Öyrənmə motivasiyası” üzrə nəticələr

Səviyyələr				Yekun
yüksək	orta	aşağı	çox aşağı	
47 nəfər	78 nəfər	37 nəfər	26 nəfər	188 nəfər
25,00%	41,48%	19,68%	13,82%	99,98 % (100 %)

Təlimata görə, sınılanlar verilmiş 34 mülahizəyə 4 variant üzrə cavab verirlər: belə deyil - 0 bal; qismən belədir -1 bal; əsasən belədir - 2 bal; bəli, belə düşünürəm - 3 bal. Nəticələrin işlənilməsində anketin hər bir şkalası üçün orta bal hesablanır.

1 bal - təlim motivinin aşağı səviyyəsini, 3 bal - maksimum göstəricini bildirir. Çox aşağı - 12-34 bal, aşağı - 35-68 bal, orta - 69-80 bal, yüksək - 81-102 bal. Mülahizələr cədvəl 2-də verilmişdir. Cavablar 7 şkala əsasında təhlil edildi.

Sınılanıların öyrənmə motivasiyasının şkalalar üzrə də təhlil etdik.

Şkala 1. Ünsiyyət motivləri: 7, 10, 14, 32.

Şkala 2. Qaçma motivləri: 6, 12, 13, 15, 19.

Şkala 3. Nüfuzqazanma motivləri: 8, 9, 29, 30, 34.

Şkala 4. Peşəkarlıq motivləri: 1, 2, 3, 4, 5, 26.

Şkala 5. Özünüreallaşdırma motivləri: 27, 28.

Şkala 6. Tədris və idrak motivləri: 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24.

Şkala 7. Sosial motivlər: 11, 16, 25, 31, 33.

Nəticələr göstərmişdir ki, tədqiqata cəlb edilmiş sınaqlanlarda ən üstün motivlərin qiymətləndirilməsi aşağıdakı kimi sıralanır: nüfuzqazanma motivləri - 25,53 %; idrak motivləri - 21,27%; ünsiyyət motivləri - 17,02 %; peşəkarlıq motivləri - 14,89 %; özünüreallaşdırma və sosial motivlər - 10,63%. Yüksək motivləşmə göstəricisi olan sınaqlanlarda qaçma motivləri yoxdur.

Cədvəl 2.

“Öyrənmə motivasiyası” metodikasının şkalaları üzrə göstəricilər

Səviy- yələr	şkalalar üzrə motivlər							yekun
	ünsiyyət	qaçma	nüfuzqa- zanma	peşəkarlıq	Özünü- reallaşdırma	idrak	sosial	
yüksək	8	0	12	7	5	10	5	47 nəfər
	17,02 %	0	25,53%	14,89%	10,63%	21,27%	10,63%	99,97%
orta	10	15	18	9	7	11	8	78 nəfər
	12,82%	19,23%	23,07%	11,53%	8,97%	14,10%	10,25%	99,97%
aşağı	5	9	2	7	3	7	4	37 nəfər
	13,51%	24,32%	5,40 %	18,91 %	8,10%	18,91%	10,81%	99,96 %
çox aşağı	3	8	0	4	2	6	3	26 nəfər
	11,53%	30,76%	0	15,38%	7,69%	23,07%	11,53%	99,96%
yekun	26	32	32	27	17	34	20	188
	13,82%	17,02%	17,02%	14,36%	9,04%	18,08%	10,63%	99,97%

Orta göstəricilərə görə isə vəziyyət belədir: nüfuzqazanma motivləri - 23,07%; qaçma motivləri 19,23%; idrak motivləri - 14,10%; ünsiyyət motivləri - 12,82%; peşəkarlıq motivləri - 11,53%; sosial motivlər - 10,25 %; özünüreallaşdırma motivləri - 8,97%.

Aşağı göstəricilərə görə sınaqlanlarda motivlər üzrə faiz dərəcələri dəyişir: qaçma motivləri - 24,32%; peşəkarlıq və idrak motivləri - 18,91 %; ünsiyyət motivləri - 13,51%; özünüreallaşdırma motivləri - 8,10%; sosial motivlər - 10,81%; nüfuzqazanma motivləri - 5,40%. Aşağı göstəriciləri olan sınaqlanların peşəkarlıq və idrak motivlərinin faiz göstəriciləri eynidir. Onlarda ən yüksək motivlər qaçmada, ən aşağılar isə nüfuzqazanmada qeydə alınmışdır.

Çox aşağı göstəriciləri olan sınaqlanlarda nüfuzqazanma motivləri yoxdur. Zəif göstəricilər özünüreallaşdırma (7,69%), ünsiyyət və sosial (11,53%) motivlərindədir. Yüksək motivləşmə qaçmada (30,76%), orta səviyyəli motivləşmə isə idrak (23,07%) və peşəkarlıqda (15,38%) qeydə

alınmışdır. Yekun nəticələrə görə, ümumilikdə 188 nəfər sınaılanlarda motivləşmə səviyyələri aşağıdakı kimi olmuşdur:

- 1) idrak motivləri - 18,08%;
- 2) nüfuzqazanma motivləri - 17,02%;
- 3) qaçma motivləri -17,02%;
- 4) peşəkarlıq motivləri -14,36%;
- 5) ünsiyyət motivləri - 13,82%;
- 6) sosial motivlər- 10,63%;
- 7) özünürealaşdırma motivləri - 9,04%.

Tələbələrdə koqnitiv fəaliyyətə motivləşmənin zəif olmasının səbəblərini sınaılanlarla apardığımız söhbətlərdə aydınlaşdırdıq. Onlarla keçirdiyimiz diskussiyalar “Motivasiyanın yaranmasına mane olan səbəbləri necə dəf edək?” sualı ətrafında quruldu. Diskussiyalarda “Qərarlar ağacı” üsulundan istifadə etdik. Keçirilən diskussiyalarda sınaılanların əsas işi irəli sürdükləri fikirlərin dəlillərlə əsaslandırılması idi. Müzakirələr zamanı xeyli mübahisəli məsələlər ortaya çıxdı. Hətta eyni qrupu təmsil edən sınaılanlarda belə bəzən fikirlər toqquşurdu. Prosesin gedişində diqqəti cəlb edən bir neçə mühüm məsələ də oldu. Onlardan biri sınaılanlarda həddən artıq sıxışdırılma, əvəzləmə, əks-hərəkət, intellektuallaşdırma, fantaziyaşdırma və s. bu kimi müdafiə mexanizmlərinin olması idi.

Sıxışdırılma – narahatlığa səbəb olan düşüncələrin şüuraltı sahəyə təzyiqidir. İnsan bu yolla özünü orqanizm üçün zərərli olan mənəvi sıxıntılardan, stress və gərginliklərdən qoruyur, lakin sıxışdırılma yolu ilə özünü həyəcədən uzaqlaşdırma izsiz baş vermir.

Əvəzləmə – ilk növbədə qoruyucu mexanizm olaraq insanda hansısa səbəbdən təzahür edən instinktiv impulsların daha təhlükəli obyektə qismən təhlükəsiz obyektə keçirilməsidir. Məsələn, ailədə hansısa bağışlanmaz davranışa görə cəzalandırılan şəxs bu acığını özündən kiçiklərdən çıxır. Belə həyatı hadisələrin hər birində görmək mümkündür ki, günahkar obyekt öz günahını başqasına istiqamətləndirir. Real obyektə başqası ilə əvəz edir.

Əks-hərəkət – həqiqi hissləri gizlətmək üçün əks istiqamətli hərəkətlər seçərək müdafiənin iki mərhələdə reallaşmasıdır: qəbuledilməz impuls İdeal-Mənə təzyiq göstərərək onu narahat edir, bundan sonra şüur səviyyəsində tamamilə əks mənada təzahür edərək daxili aləmdə narahatlıq yaradır.

Rasionallaşdırma – özünün həqiqi duyğuları və ya davranışları barədə düşünməyə çalışmaqdır. Bu zaman insan reallığı gizlətmək üçün həqiqətə uyğun olan yalan bəhanələr uydurur. Belə bəhanələr onun həqiqi istəklərini sıxışdırsa da, özünü aldatma məcburiyyətində qalır.

İntellektuallaşdırma – problemi rəasional və obyektiv olaraq nəzərdən keçirmək, onun stress yaradan emosional təsirlər oymatmasını dayandırmaqdır.

Bu və digər müdafiə mexanizmləri çox zaman motivləşməni ləngidən, onu sıxışdıran amilləri inkar edir, bunları etiraf etməyi özlərinə rəva görmür, səmimi ola bilmirlər. Bəzi tələbələr isə daha cəsarətli idilər. Onlar ailədən, mədəni ənənələrdən gələn məhdudiyyətlərin, norma və qaydaların, həmin qaydaları gözləmədikdə cəzalandırıldıqlarını deyirdirlər.

Əslində, biz bunun belə olduğunu tələbələrin verdikləri cavablardan da qeydə almışdıq. Məsələn, öyrənmə motivasiyasının tədqiqində sınımlıqlar aşağıdakı suallara daha yüksək balla cavablar vermişdilər. Həmin cavablarda sosial qiymətləndirilmədən asılılıq (affiliasiya) özünü aydın şəkildə göstərirdi: çalışıram ki, tanışlarım haqqımdakı bacarıqlı, perspektivli insan kimi fikirlərini dəyişməsinlər; təhsil səviyyəmə görə qınaq obyektinə ola biləcəyimi düşünmürəm; kollektivdə hörmətli biri olmaq istəyirəm; tələbə yoldaşlarımdan geri qalanlar sırasında olmaq istəmirəm; gələcəkdə maddi təminatımın səviyyəsi akademik uğurumdan asılıdır; ali məktəbə qəbul olunan oranı bitirmək üçün yaxşı oxumağa məcburdur; müəllimlərlə yaxşı münasibətdə olmalıyıq; valideynlərin və başqalarının rəğbətini qazanmaq lazımdır və s.

Sosial intellektin koqnitiv quruluşu ilə bağlı bir çox məsələləri aydınlaşdırdıq. Bu sırada ən mühüm funksionu başqalarının hərəkət və davranışlarını, emosional vəziyyətini qiymətləndirmə funksiyası yerinə yetirir. Qiymətləndirməyə həm özünüqiymətləndirmə, həm də onun affiliasiya ilə bağlı olan tərəfləri daxildir. Burada söhbət şəxsi həyatla bağlı olan və Mən-idealda toplanan həyatı perspektivlər, peşədə və əmək fəaliyyətində qurulacaq sosial əlaqələr, əməkdaşlıq, karyera imkanları, eləcə də refleksiv qabiliyyətlərdən gedir. Xüsusən öz fəaliyyətinin nəticələrinin, ünsiyyət mədəniyyətinin, peşə üzrə əmək sərəfələrinin başqalarının nöqtəy-nəzərindən necə qiymətləndirilməsi özünüqiymətləndirməni də formalaşdırır. Nəticə olaraq, tələbədə özünün sosial intellekt imkanları mədəni təsirlərin “ağuşundan” boylanaraq inkişaf edir. Əgər bu qiymətləndirmələr müsbətdirsə, o zaman tələbələrdə özünüqiymətləndirməni artıracaq dərk etmə sahələrinə, mənimsənilməsi vacib olan biliklərə də maraq artır. Affiliasiya ilə özünüqiymətləndirmə biri-birini tamamlayır.

Əgər biz başqa birinin tənqidi qiymətləndirməsindən danışırıqsa, əvvəlcə onun bizə ötürdüyü sosial siqnalların xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməli oluruq. Burada bir sıra elementlər iştirak edir: söz, açıq mətnlə ötürülən fikir, mülahizə, münasibət, dəyərləndirmə, jestikulyasiya (bədəni dili) və s. Onlar bütövlükdə tərəfmüqabilin (yaşadı, müəllim, valideyn, yaxud təsadüfi opponetlər) gizli motivlərini, niyyət və məqsədlərini, hiss və emosiyalarını açmağa imkan verir. Məhz burada tələbənin sosial intellektinin quruluşunda mühüm yer tutan və fəallaşması tələb olunan sosial intuisiyanın rolu, funksiyası önə keçir. Ona görə də sosial əlaqələrdə açıqlıq, səmimiyyət və təbiilik müsbət keyfiyyət kimi dəyərləndirilir, çünki belə olan halda qarşı tərəfə sizi anlamaq və başa düşmək

üçün əlavə enerji sərf etmədən birbaşa əlaqə yarada bilir. Sosial intellekt üçün də əlavə vasitə və yollar axtarmağa, konstruktlar araşdırmağa ehtiyac qalmır.

Eyni zamanda, açıqlıq sosial qavrayışın vacib xüsusiyyəti olmalıdır. Belə ki, sosial qavrayışın özü qeyri-ənənəvi mədəni təsirlərə də açıq olmalı, onlara tolerant yanaşmalı, yeniləri dərk etmək üçün onları təhlil-tərkibə ayırmalı, düzgün nəticə çıxarmalıdır. Təsəvvür edək ki, çinli tələbələrlə dostluq görüşləri keçirirsiniz. Onları nahar yeməyinə dəvət edirsiniz. Görüş səmimi keçir. Aldığınız məlumatlar, Çin mədəniyyəti, elmi və iqtisadiyyatı barədə məlumatlar sizdə məmnunluq hissi yaradır. Buna cavab olaraq, onlar da sizi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Çin restoranına yeməyə dəvət edirlər. Əvvəl bunun fərqi varmırsınız. Dəvəti qəbul edərək görüşə gedirsiniz. Elə ki, süfrəyə yeməklər gəlir, Çin mətbəxi barədə eşitdiklərinizi və bildiklərinizi xatırlayırsınız. Sizdə ürəkbulanması başlayır. Çinli tələbələr bunun nədən qaynaqlandığını anlayaraq yeməklərin yalnız Azərbaycanın milli mətbəxinə uyğun qidalarla və uyğun tərzdə hazırlandığını izah etmək məcburiyyətində qalırlar. Əlbəttə, bu yaxşı davranış sayılmaz, ancaq aranızdakı eyniləşmə, integrasiyaetmə, qloballaşma cəhdlərinə xələl gətirə bilər. Halbuki, bunun yolunu əvvəlcədən həll etmək mümkündür. Onlarla Çin mətbəxi ilə bağlı müzakirələr açmaq, sevdiniz və bəyəndiyiniz Çin yeməkləri barədə danışmaq olar. Digər yol sizin yeməklərə qarşı seçici olduğunuzu etiraf etməyinizdir. Bunlar çinli yaşadığınız üçün sizə qarşı müəyyən qədər anlayışlı olmaq üçün səbəb yaradacaq.

Gəldiyimiz qənaət budur ki, tələbələrin sosial intellektinin koqnitiv xarakteri motivləşmə ilə sıx bağlıdır. Ona mədəni təsirlərin olması da təsdiq edilir. Həmin təsirlər özünü ya qapalı şəkildə, süüraltına sıxışdırılaraq psixikada müxtəlif özünümüdafiə mexanizmləri yaratma kimi, ya da tələbələrin açıq etiraflarında özünü göstərir. Nəticədə sınıqlanlarda yaradıcı şəkildə fəaliyyət göstərərək özünün koqnitiv və ümumilikdə sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək, bu yolla özünü təcrübədə, praktik işlərdə, ünsiyyət və münasibətlərdə reallaşdırmaq, digər tərəfdən isə özünün daxili resurslarını kəşf edərək koqnitiv qabiliyyətləri sayəsində uğur əldə etməyə mane olur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Bayramov Ə.S.* Şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişaf xüsusiyyətləri: Dərslik / Ə.S. Bayramov. Bakı: Maarif, 1967, 350 s.
2. *Əlizadə Ə.Ə.* İdrak prosesləri və hisslər. Psixopedaqoji məsələlər. Bakı: ADPU, 2006, 345 s.
3. *Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə.* Yeni pedaqoji təfəkkür: psixopedaqogikaya giriş: Monoqrafiya. Bakı: ADPU, 2008, 479 s.
4. *Əmrahlı L.Ş.* Koqnitiv psixologiya: dərk etmə fəaliyyətinə müasir yanaşma: Monoqrafiya / L.Ş. Əmrahlı. Bakı: MM-S müəssisəsi, 2018, 338 s.

5. *Водяха Ю.Е.* Психологическая диагностика сфер личности: лабораторный практикум / Ю.Е.Водяха. Екатеринбург: Уралский ГПУ, 2018, 220 с.
6. *Лобанов А.П.* Соотношение социального интеллекта и стратегий принятия решений у студентов магистратуры / А.П.Лобанов, Н.П.Радчикова / Материалы II Всероссийской научно-практической конференции, Московский государственный психолого-педагогический университет, 24-25 октября, Москва, 2017, с.157-160
7. *Суднева, О.Ю.* Особенности социального интеллекта студентов гуманитарных и не гуманитарных специальностей / О.Ю.Суднева, К.Р.Шарафиева, В.Г.Цой, О.Р.Каракулова // Вестник Томского Государственного Университета, 2013, №381, с.161-166
8. *Hampel S.* The relations between social anxiety and social intelligence: A latent variable analysis // Journal of Anxiety Disorders, 2011, vol. 25 (4), pp. 545- 553
9. *Nicholls A.* New Frontiers in Social Innovation / A.Nicholls, S.Research, V. Gabriel. New York: Martin's Press LLC, 2015, 293 p.
10. *Weiner B.* A theory of motivation for some classroom experiences // Journal of Educational Psychology, 71 (1), 1979, pp.3-25
11. <https://scales.arabpsychology.com/s/tromso-social-intelligence> / D.Silvera, Martinussen, M. & Dahl T. (2001). The Tromso social intelligence scale, a self-report measure of social intelligence // Scandinavian Journal of Psychology, 42(4), pp.313-319

Redaksiyaya daxil olub 13.05.2024